

Методичні рекомендації щодо написання та оформлення навчальних програм в закладі позашкільної освіти

Що означає слово «програма»?

Термін «програма» - від фр. *programme* – письмове оголошення, порядок денний, від грец. *Prógramma* - вказівка, тобто програма – це заздалегідь затверджена (визначена) дія. З погляду педагогічного проектування, програма – це особливий вид проекту (конструктивно-технологічний або змістово-організаційний). Слово «проект» у перекладі з латини означає «кинутий вперед». У широкому розумінні «проект» - це уявлення про шляхи вирішення завдання, проблеми, шляхи удосконалення, модернізації, розвитку.

Програма, як технічний термін — це текст алгоритму розв'язування визначеної задачі, записаний за відповідними правилами.

Виходячи з цього, програма – це змістово-організаційна модель будь-якої діяльності, будь-якого освітнього процесу, яка визначає цілі, учасників, зміст, результати діяльності, а також порядок її реалізації.

Для педагога програма є інструментом організації освітнього процесу, засобом досягнення педагогічної мети, який описує процес взаємодії всіх учасників освітнього процесу, містить ціннісно-цільове обґрунтування змісту освіти і технології його передачі здобувачам освіти - вихованцям, учням і слухачам.

Класифікація програм

Нині до класифікації програм існують різні підходи. Зокрема, в освіті визначають такі види програм:

- типова* – це програма, яка затверджується МОН України та рекомендується до використання в тій чи іншій галузі або напрямку діяльності;

- модифікована (адаптована)* – це програма змінена з урахуванням особливостей організації, формування вікових та різнорівневих груп дітей, режиму та параметрів здійснення освітньої діяльності, нестандартністю індивідуальних результатів навчання та виховання;

- експериментальна* – це програма, метою якої є вирішення певного практичного завдання, пов'язаного з подоланням труднощів у освітньому процесі чи постановкою більш складних завдань. Така програма стосовно типової програми може передбачати зміни у змісті і щодо методів навчання. Як правило, такі програми найчастіше застосовують у закладах освіти, що мають статус експериментального (регіонального чи всеукраїнського рівня). Порядок розроблення та впровадження експериментальних навчальних

програм визначається Положенням про експериментальний навчальний заклад.

•*авторська програма* – це спроектований автором або авторським колективом на основі власної методичної концепції освітній процес, який спрямований на оновлення змісту та якості позашкільної освіти з урахуванням рівнів класифікації гуртків (початковий, основний, вищий), Зміст та засоби реалізації такої програми мають відрізнятися новизною та актуальністю.

Існує класифікація програм за освітніми та соціально-педагогічними функціями, які реалізуються закладом освіти. До цієї класифікації треба ввести такі види програм:

•*навчальна програма*, спрямована на формування знань, умінь та навичок за предметами вивчення;

•*виховна програма*, передбачає формування особистісного змісту того, що засвоює дитина у процесі навчання, формування певного спрямування особистості: соціального, духовного, патріотичного, загальнокультурного;

•*розвивальна програма*, реалізовує процес якісних змін особистісних сфер: вольової, предметно – практичної, сфери саморегуляції тощо;

•*комплексна програма*, реалізує комплексну модель, що містить мету, зміст, методи навчання, виховання та розвитку особистості як триєдиного процесу (однак, можуть бути варіанти комплексних двоєдиних програм, наприклад, навчально-виховна, навчально - розвивальна);

Існує класифікація програм за соціально-педагогічною ознакою. Це:

•*програма дозвілля*, спрямована на задоволення духовних, фізичних та інших соціально значущих потреб особистості у вільний час;

•*програма допрофесійної та початкової професійної підготовки*, спрямована на формування професійного інтересу дітей, їхнього професійного самовизначення, адаптування до обраної професії;

•*програма оздоровлення*, спрямована на формування фізичного, психічного, фізіологічного здоров'я дітей або пропаганду здорового способу життя;

•*програма соціальної підтримки дітей*, спрямована на створення умов для соціальної, медичної, правової, економічної, предметно – практичної та іншої підтримки дитини та її сім'ї;

•*програма соціального адаптування*, спрямована на допомогу дитині в активному пристосуванні до умов середовища і результату цього процесу.

Програми класифікують також за рівнями та ознакою «загальне – професійне». Це такі програми:

•*загальнорозвивальні*, спрямовані на вирішення завдань формування загальної культури дітей, розширення їх знань про світ та про себе, набуття вихованнями соціального досвіду;

•*спеціалізовані (профільні)*, містять основи для розкриття та розвитку здібностей дітей, набуття ними спеціалізованих знань, умінь в обраному виді діяльності;

•*професійно - орієнтовані програми*, які дають змогу дітям знайомитися з тією чи іншою сферою життєдіяльності людей, виявляти свої особисті можливості та визначитися у виборі професії, отримувати основи знань і майстерності, пов'язані з відповідними професійно-кваліфікаційними вимогами.

Особливе місце належить програмам *внутрішньої та зовнішньої інтеграції*. Їх можна розглядати як освітні моделі, в яких інтегруються складові процесу розвитку особистості: навчання, виховання, розвиток, соціалізація та саморозвиток (самовиховання, самоосвіта, самореалізація), створюються умови цілісного розвитку особистості. Інтегрована програма дозволяє забезпечити розумну організацію дозвілля дітей – середовища їхньої життєдіяльності, у якому дитина реально може себе проявляти як суб'єкт діяльності в різних статусах, ролях, у індивідуальній і колективній, виконавській та творчій діяльності, як особистість зі своєю соціальною, громадянською позицією.

Використання потенціалу інтегрованої програми дозволяє забезпечити широкий рівень взаємодії як у закладі, так і поза ним за рахунок інтеграції можливостей різних закладів не лише системи освіти.

У практиці роботи закладу позашкільної освіти можуть мати місце різні програми: методичної, психологічної, організаційної, управлінської діяльності; навчальні, виховні, освітні програми та інші.

Навчальна програма з позашкільної освіти

Термін «навчальна програма» унормовано в Державному стандарті України (ДСТУ) 3017: 2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення» і за характером інформації віднесено до категорії навчальних видань.

У спеціальних бібліотеках закладів освіти навчальні програми використовують як джерело для проектування профілю бібліотечного фонду, організації бібліотечно-інформаційного обслуговування (супроводу освітнього і виховного процесів), розроблення та узгодження планів і програм з бібліотечно-бібліографічної, медійної та інформаційної грамотності, академічної доброчесності тощо.

Навчальні програми поширюються здебільшого в електронному форматі, їх публікують на інтернет-ресурсах установ-розробників. Як твори друку

належать до малотиражних видань. Низка видавничих організацій, що спеціалізуються на виданні навчальної літератури, вміщують тексти навчальних програм до навчально-методичних посібників, адресованих педагогам.

У бібліотечній практиці навчальні програми продукують і використовують в організації гурткової роботи, професійного розвитку бібліотечних працівників, неформальної освіти користувачів.

Навчальна програма з позашкільної освіти – це нормативний документ, що визначає мету, завдання, зміст, обсяг, порядок, способи організації освітньої діяльності та вимоги до її результатів. Цей нормативний документ є базовим для створення інших навчальних видань, наприклад, підручників і навчальних посібників.

Метою навчальних програм з позашкільної освіти є планування, організація й управління опануванням конкретним видом діяльності чи навчальної дисципліни, розвитком особистості з урахуванням особливостей освітнього процесу певного закладу та контингенту здобувачів освіти.

Основи розроблення навчальних програм з позашкільної освіти

Порядок та технологія розроблення навчальних програм з позашкільної освіти описані в «Методичних рекомендаціях щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти» (лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 05 червня 2013 року № 14.1/10-1685).

Навчальна програма має усталену структуру і зазвичай містить такі елементи: пояснювальна записка, навчально-тематичний план, зміст програми, прогнозований результат, орієнтовний перелік обладнання (за потребою), література, додатки (за потребою).

У пояснювальній записці визначаються цілі й завдання вивчення певного виду діяльності чи навчальної дисципліни, дається стисла характеристика її структури та окремих складових, перелік змістових ліній, концентровано розкриваються особливості організації вивчення програмового матеріалу тощо.

Навчальний матеріал «Змісту програми» може розподілятися за розділами й темами, за рівнями та роками навчання з деталізацією їхнього змісту та визначенням орієнтовної кількості годин на вивчення. Зміст навчального матеріалу програми може мати додаткові рубрики, що конкретизують цілі і завдання предмета вивчення й відображають його специфіку, роль і місце в системі підготовки здобувачів освіти, формування особистості. Такими рубриками можуть бути списки художніх творів, картографічних матеріалів, нормативно-правових актів і документів, що вивчаються, вимоги щодо практичного оволодіння видами мовленнєвої

діяльності, переліки практичних і лабораторних робіт, демонстраційних дослідів, тематика екскурсій, лабораторного практикуму, дослідницьких та весняно-літніх робіт, а також об'єкти праці тощо.

Навчальні програми повинні мати високий науковий рівень з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу, втілювати виховний потенціал, генералізувати навчальний матеріал на основі фундаментальних положень сучасної науки, групувати його навколо провідних ідей і наукових теорій, не містити надто ускладненого і другорядного матеріалу, реалізувати міжпредметні зв'язки та ідею взаємозв'язку науки, практики і виробництва, формувати вміння і навички вихованців з визначеного напрямку діяльності.

Теорія і практика розроблення навчальних програм знає такі способи їх побудови: лінійний, концентричний, спіралеподібний, модульний.

Суть лінійного способу полягає в тому, що окремі частини навчального матеріалу утворюють неперервну послідовність тісно пов'язаних між собою ланок. Причому, нове будується на основі вже відомого і в тісному зв'язку з ним.

При концентричному способі - один і той же матеріал викладається кілька разів, але з елементами ускладнення, розширення, збагачення змісту освіти новими компонентами, з поглибленням аналізу зв'язків і залежностей між ними.

Концентричне розташування матеріалу в програмі передбачає не просте повторення, а вивчення тих самих питань на розширеній основі з більш глибоким проникненням в суть розглядуваних явищ і процесів.

При спіралеподібному розташуванні змісту навчального матеріалу вдається поєднати послідовність і циклічність його вивчення. Характерною особливістю цього способу є те, що діти, не випускаючи з поля зору основної проблеми, поступово розширюють і поглиблюють коло пов'язаних з нею проблем.

В основу модульного способу покладено модульний принцип: кожна окрема тема формує цілісне уявлення про певну наочну область. Це дозволяє з набору незалежних предметів-модулів формувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним або колективним потребам. Навчальний курс являє собою сукупність навчальних модулів, проходження яких можливо в різному порядку. Так, зокрема, традиційний навчальний процес, який існує в закладах загальної середньої та вищої освіти, значною мірою орієнтований на лінійну структуру, навчальні програми передбачають послідовне вивчення дисциплін з урахуванням їх логічних взаємозв'язків. У зв'язку з цим модульний принцип застосовується рідше. А система професійної перепідготовки і підвищення

кваліфікації дає більше можливостей використання модульного принципу побудови навчального курсу.

Загалом, зміст навчальних програм має конкретизуватися у підручниках і навчальних посібниках, які є основним джерелом знань і організації самостійної роботи вихованців, одним з найважливіших засобів навчання.

Іноді, при розробці навчальних програм в авторів виникає проблема відбору змісту, яке буде вивчатися, а також порядку, в якому будуть вивчатися окремі частини програми.

Цю проблему допомагають вирішити Типові навчальні плани для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України, затверджені наказом МОН від 22.07.2008 № 676. Типові навчальні плани передбачають організацію освітнього процесу в гуртках, секціях, студіях та інших творчих об'єднаннях відповідно до їх класифікації за рівнями, визначеними Положенням про заклад позашкільної освіти.

До початкового рівня відносять гуртки та інші творчі об'єднання, діяльність яких спрямована на загальний розвиток вихованців, виявлення здібностей та обдарувань, прищеплення інтересу до творчої діяльності. Навчальні програми цього рівня мають передбачати загальнокультурний розвиток дитини, впровадження інформаційно-пізнавальних форм, методів оволодіння нею теоретичних основ творчої діяльності, створення для цього відповідних умов, а також адаптацію до позашкільної діяльності. Гуртки цього рівня можуть працювати як самостійно, так і як початкова ланка в структурі творчого об'єднання. Термін навчання – 1-2 роки.

До основного рівня відносяться гуртки та інші творчі об'єднання, які розвивають інтереси вихованців, дають їм практичні вміння та навички, задовольняють потреби у професійній орієнтації. Навчальні програми мають передбачати створення умов для соціальної адаптації вихованців у суспільстві, розвиток стійких інтересів до творчої діяльності, розширення і поглиблення професійних інтересів, вмінь і навичок. Навчальні програми такого рівня можуть розроблятися терміном від 1 до 4 років.

До вищого рівня відносять гуртки та інші творчі об'єднання, які задовольняють інтереси і потреби здібних, обдарованих і талановитих дітей у творчій, науково-дослідницькій та допрофесійній підготовці. Навчальні програми цього рівня можуть передбачати індивідуальну форму навчання. Застосовуються також заочні та дистанційні форми навчання. Термін навчання за такими навчальними програмами становить від 1 до 4 років.

У законі України «Про освіту» проголошено курс на впровадження компетентнісного підходу до освіти. У статті 12 зазначено: «Метою повної

загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності...». Саме тому, основними завданнями організації та планування освітнього процесу закладу позашкільної освіти має бути реалізація компетентнісного методологічного підходу та формування пізнавальної, практичної, творчої та соціальної компетентностей.

Компетентнісний підхід може органічно поєднуватися з діяльнісним та особистісно-орієнтованим методологічними підходами.

Використання навчальних програм

На сьогодні заклади позашкільної освіти можуть використовувати типові або інші навчальні програми, розроблені ними, науковими установами, або іншими суб'єктами освітньої діяльності.

Типові програми окреслюють лише найбільш загальне, базове коло знань, умінь і навичок, систему провідних наукових світоглядних ідей, а також загальні рекомендації з перерахуванням необхідних і достатніх засобів і прийомів навчання, специфічних для конкретного виду діяльності. Типові програми є основою для складання інших профільних навчальних програм, а також індивідуальних навчальних програм.

За необхідності, із врахуванням етнічних, історичних, соціокультурних, природно-кліматичних особливостей певного регіону України; специфіку кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного забезпечення; психофізіологічних особливостей, нахилів, інтересів та рівня підготовленості вихованців, учнів і слухачів певного закладу позашкільної освіти, керівник творчого об'єднання може внести до такої програми зміни. Ці зміни мають бути обґрунтовані і затверджені відповідним місцевим органом управління освітою за встановленою ним процедурою. Внесені зміни не повинні впливати на загальний зміст навчальної програми, незмінним мають залишитися мета, завдання і прогнозований результат.

Навчальні програми в обов'язковому порядку повинні бути розміщені на офіційних веб-сайтах відповідних органів управління освітою, їх методичних установ та закладів позашкільної освіти.

Координацію діяльності з розроблення навчальних програм здійснюють обласні заклади післядипломної педагогічної освіти або відповідні методичні структури місцевих органів управління освітою.

Проектування авторських програм

Сьогодні одним із перспективних напрямів є проектування авторських програм нового покоління.

Авторська програма має бути результатом інтелектуальної праці та дослідницької роботи педагога з аналізу вже наявних програм даної тематики, сучасних методик, інноваційних технологій навчання, передового педагогічного досвіду. Як правило, авторська програма передбачає викладання нового курсу чи предмета та реалізацію власного підходу педагога до традиційних тем. Обов'язковою умовою віднесення програми до авторської є її новизна. Тому, претендент на авторство має переконливо показати відмінності його розробки від підходів інших авторів, що вирішували подібну проблему.

Метою створення авторської програми має бути вирішення певної проблеми, досягнення різноманітності освіти і організації освітнього процесу.

Навчальна програма нового покоління має передбачати моделювання курсу у вигляді керованого освітнього процесу.

«Індивідуальний освітній маршрут» - це конкретний (за часом, характером, обсягом роботи) відрізок шляху, яким вихованець просувається від статусу «новачка» до статусу «атестованого випускника» (тобто «умільця», «професіонала», «майстра» конкретної кваліфікації).

Це персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання.

Індивідуальний освітній маршрут в закладі позашкільної освіти може бути реалізована через індивідуальний навчальний план.

Індивідуальний навчальний план - документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем освіти освітніх компонентів навчальної програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії зі здобувачем освіти та його батьками, за наявності необхідних для цього ресурсів.

Отже, незалежно від виду та рівня класифікації навчальні програми повинні відповідати таким вимогам:

актуальність – відповідність запитам сьогоdnішнього рівня суспільного життя та орієнтованість на ефективне вирішення проблем у майбутньому;

прогностичність – відображення в цілях та планованих діях не тільки сьогоденного стану освіти, а й скерованість на майбутнє;

раціональність – визначення таких цілей та засобів досягнення результатів, які в конкретних умовах регіону, закладу позашкільної освіти та з урахуванням наявних ресурсів дозволяють досягнути максимальної ефективності;

реалістичність – відповідність мети запропонованим для її досягнення засобам;

цілісність – властивість забезпечувати погодження та повноту, взаємодію та послідовність дій для реалізації мети;

контрольованість - властивість забезпечити прогнозування результатів та способів перевірки кінцевих і проміжних результатів;

коригованість - властивість своєчасно визначати відхилення або збої, швидко на них реагувати, змінюючи деталі, елементи, аспекти, переставляючи розділи, змінюючи методику;

варіативність – пропонування різних шляхів досягнення результату;

інтегрованість – поєднання різних галузей знань у єдине ціле.